

INDIGENA

Przeszłość i Współczesność Tutejszych Kultur Amerykańskich

*Numer 4-5
Kraków 2014-2015*

Cezary Cieślak, Dariusz Niezgoda – 5
Zamiast wstępu. O potrzebie recenzji

ARTYKUŁY NAUKOWE

Anna Przytomska – 11
Antropologia historyczna Nathana Wachtela. Wprowadzenie do polskiego tłumaczenia tekstu „O problemie tożsamości kolektywnych w Andach Południowych”

Nathan Wachtel – 18
O problemie tożsamości kolektywnych w Andach Południowych
tłum. Anna Przytomska

Marianna Keisalo – 28
Sztuka błaznowania wśród Yaqui – inwencja i konwencja w występach chapayeków
tłum. Bartosz Hlebowicz, Justyna Pietrasik

Adam Piekarski – 43
Niebiescy żołnierze nad rzeką Grand. Wojna z Indianami Arikara w 1823 roku jako prolog udziału amerykańskiej armii w ekspansji na zachód od Missisipi

Marcin Jacek Kozłowski – 78
Kształtowanie tubylczej władzy od okresu kolonialnego do lat 50. XX w. na przykładzie Indian Tsotsil z gminy Chamula w regionie Los Altos w Chaipas, Meksyk

POLEMIKI I RECENZJE

Legends nie umierają: czyli o tym jak zdemaskować demaskatora – Witold Jacórzyński – 107

Indianie USA. Wojny indiańskie – Aleksander W. Sudak – 120

Indianie Ameryki Północnej od początków po wiek XIX – Arkadiusz J. Kilanowski – 128

Panama 1671 – Andrzej Tarczyński – 137

Podróż dookoła świata w latach 1803, 1804, 1805 i 1806 na okręcie „Newa” – Janusz Korczyk – 142

SILVA RERUM

Elżbieta Jodłowska – 148
Myslenie obrazem oraz symbol w służbie agitacji politycznej. Peruwiańskie murale wyborcze z perspektywy kulturoznawczej. Ewolucja percepcji

Magdalena Krysińska-Kałużna – 160
Don Raúl. Wywiad z peruwiańskim szamanem (cz. II)

INDIGENA

PRZESZŁOŚĆ I WSPÓŁCZESNOŚĆ
TUBYLCZYCH KULTUR AMERYKAŃSKICH

Redaktor naczelny

Dariusz Niezgoda

Zastępcy redaktora naczelnego

Cezary Cieślak, Marcin Jacek Kozłowski

Zespół redakcyjny

Adam Andrzej Banach, Lukasz Byrski, Wioleta Hypiak, Dagmara Kubit, Piotr Maciej Malachowski, Izabela Puk, Lukasz Pytel

Rada naukowa

dr Bartosz Hlebowicz, dr Anna Kaganiec-Kamieńska, dr Marta Kania, prof. dr. hab. Arnold Lebeuf, dr hab. Kazimiera Mikoś, prof. UJ, dr Radosław Palonka, prof. dr hab. Aleksander Posern-Zieliński, dr Michał Wasilewski, dr Jarosław Żrałka

Recenzenci

dr hab. Maciej Forycki, prof. UAM, dr Wojciech Grupiński, dr Witold Jacórzynski, dr hab. Patrycja Jakóbczyk-Adamczyk, prof. UJK, dr Magdalena Krysińska-Kabuźna, dr Piotr Michalik, prof. dr hab. Aleksander Posern-Zieliński, dr Kacper Świerk, dr hab. Andrzej Tarczyński, prof. UKW, dr Janusz Wołoszyn

Korekta

Maciej Arendarski, Joanna Pastuszak, Katarzyna Wolska

Ilustracje i grafika

Urszula Król

ISSN: 2083-1382

Czasopismo posiada afiliację

Institutu Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydawca: Dariusz Niezgoda

Redakcja czasopisma zastrzega sobie prawo do skracania i redagowania nadsyłanych tekstów, zachowując przy tym niezmienny sens wypowiedzi.

Redakcja czasopisma nie odpowiada za zawartość i treść zamieszczanych reklam.

Wydawca zastrzega sobie możliwość występowania błędów w publikacji. Za każdą opinię oraz zdanie odpowiedzialność ponoszą jego autorzy.

Recenzenci nie biorą odpowiedzialności za ewentualne błędy występujące w artykułach recenzowanych.

Niniejsze czasopismo jest całkowicie niedochodowym projektem, przeznaczonym do celów edukacyjnych i naukowych.

ANTROPOLOGIA HISTORYCZNA NATHANA WACHTELA

Wprowadzenie do polskiego tłumaczenia tekstu

*„O problemie tożsamości kolektywnych w *Andach Południowych*”*

ANNA PRZYTOMSKA

Już nie wierzę w to wszystko. [...] Ale dusze nie wiedzą, że już nie praktykujemy naszych zwyczajów: gdyby wróciły i to zobaczyły, byłyby zrozpaczone. Zrobiłem to dla nich, żeby je uczyć, żeby nasi przodkowie byli szczęśliwi.

SANTIAGO Z GRUPY CHIPAYA (WACHTEL 2001: 621)

PRZEDSTAWICIELE NAUK społecznych jeszcze w drugiej połowie XX wieku przypisywali ludom „pierwotnym” myślenie ahistoryczne wynikające, jak sądzili, z ponadczasowych oraz trwałych struktur mentalnych i wartości, które tłumili skutki wydarzeń oraz nie pozwalały na wewnętrzne transformacje. Było ono przeciwstawiane myśleniu historycznemu, będącemu wyznacznikiem rozwoju i postępu „cywilizowanych” społeczności euroamerykańskich. Powyższe założenia opierały się na kolonialnym, tj. esencjalistycznym oraz etnocentrycznym, przekonaniu Europejczyków o prostocie i zacofaniu „nierozwiniętych” tzw. ludów tubylczych oraz „potrzebie wprowadzenia ich we wzniosły stan historii” (Gandhi 2008: 152). Antropologia, ze względu na swoje imperialistyczne zakorzenienie, jako pierwsza rościła sobie prawa do prowadzenia badań nad kulturami ludów „dzikich” i stworzyła swój własny mit „człowieka pierwotnego”. Rezultatem takiego stanu rzeczy jest

sformułowany przez Claude’a Lévi-Straussa (1969: 233-236) podział społeczeństw na ludy „zimne” (proste i ahistoryczne, tj. trwające poza historią i czasem) i „gorące” (historię i zmianę czyniące podstawą swojego rozwoju). Jak widzimy, jeszcze długo po konkwiescie Nowego Świata tubylcy byli jedynie przedmiotami, a nie podmiotami historii.

BADANIA ETNOHISTORYCZNE

Co ciekawe, odkrywanie stłumionego głosu „podporządkowanego” sięga swymi korzeniami nie studiów nad społecznościami „pierwotnymi”, ale XIX-wiecznej Europy i historycznych badań francuskiej szkoły Annales, której początki przypadają na lata 50. XX wieku. Za jej założycieli uważa się Marca Blocha oraz Luciena Febvre’a. Zmiany, które zaproponowali tzw. annaliści miały wymiar metodologiczny oraz teoretyczny. Głosili bowiem potrzebę

porzucenia historii zdarzeniowej (opisującej politykę, kulturę, idee) na rzecz kwantytatywnej (wykorzystującej statystyczną kwantyfikację zjawisk), konieczność budowania syntezy historycznej, uwzględniania związków przeszłości ze współczesnością oraz interdyscyplinarnych badań naukowych. Wskazywano na konieczność uznania historii za naukę nieobiektywną tj. wartościującą oraz na potrzebę diachronicznej analizy procesów społecznych. Zwrócono się ku uwrażliwionym antropologicznie badaniom struktur i życia codziennego zwykłych ludzi, studiom nad mentalnością oraz historią kultury. Historia codzienności skupiała się na życiu określonych ludzi żyjących w danym czasie i miejscu. Wychodzono z przekonania, że to co jednostkowe może zawierać całość w miniaturze (Hardtwig 1996: 29-32). Ponadto przedstawiciele tego nurtu badawczego głosili potrzebę porzucenia historii totalnej (politycznej) na rzecz badań procesów tzw. długiego trwania¹, skierowanych na mentalność i życie codzienne europejskich społeczeństw.

Ze zbliżenia studiów etnograficznych nad życiem „zwykłych” ludzi z badaniami ich przeszłości powstała antropologia historyczna (ethno-history), która polega na reinterpretacji źródeł historycznych przy wykorzystaniu perspektywy antropologicznej w celu zrekonstruowania historii danej grupy. Jednym z głównych punktów w projekcie francuskich annalistów była wypracowana przez Marca Blocha w latach 30. XX wieku metoda regresywna, która pozwalała na spoglądanie w przeszłość poprzez uprzednią interpretację teraźniejszości. Innymi słowy, metoda ta polegała na wychodzeniu od tego, co dobrze znane i bliskie poprzez etapowe przechodzenie do czasów przeszłych – tego, co odległe i nieznane. Wszystko po to, by ujawnić nieregularności i zmienne danej historycznej sekwencji (Wachtel 1992: 41). Nie chodziło tutaj jednak o ideę docierania do początków danego zjawiska, którą krytykował Bloch, lecz o ujawnienie bardziej lub mniej oddalonych w przeszłości czynników, które doprowadziły do

określonej teraźniejszości. Metoda ta polegała zatem na odkryciu oraz wyjaśnieniu mechanizmu i procesu transformacji określonego wycinka badanej rzeczywistości.

Wizja czasowości, w tym przeszłości i teraźniejszości, zmienia się wraz z intelektualnym duchem epoki, w której żyjemy. Po pierwsze, jak słusznie zauważa Mariusz Filip (2012: 41), Bloch „atakował tym samym założenie, że historyczne fenomeny da się wyjaśnić poprzez wskazywanie ich pochodzenia, uważał raczej, że należy je tłumaczyć w ramach ich własnych czasów, a więc postulował hermeneutyczny punkt widzenia”. Po drugie, warto zwrócić uwagę na zawartą w tej metodzie opozycję przeszłość-teraźniejszość. Historia nie jest już progresywnym i linearnym przejściem od punktu początkowego do końcowego zmierzającym ku postępowi, lecz staje się historią cykliczną. Annaliści nadają zatem przeszłości inny rytm, przechodzą z pasywnej do dynamicznej wizji historii (Le Goff 1992: 16).

Na gruncie antropologii jednym z pierwszych, którzy zwrócili uwagę na konieczność połączenia badań historycznych i antropologicznych, był brytyjski funkcjonalista sir Edward Evans-Pritchard, znany głównie ze swych studiów nad pokrewieństwem, magią i religią u ludów afrykańskich – Nuerów i Azande. Jego zainteresowanie historią i głoszenie konieczności włączenia założeń historycznych do antropologii były znaczące i wyróżniające się, gdyż ówczesna szkoła brytyjska, z której wyrósł, była ahistoryczna. Już w latach 60. XX wieku Evans-Pritchard (1962: 8) odwoływał się do Marca Blocha i jego historii nazywanej „duchem początków”, nawołując do potrzeby odkrywania „początków każdej rzeczy – początku gatunków, początku religii, początku praw” i do potrzeby uczynienia „wysiłku wyjaśnienia tego, co najbliższe poprzez to, co bardziej odległe”.

Lecz dopiero w latach 60. i 70. XX wieku ethnohistoria nabiera prawdziwego przyspieszenia. Jest to okres rozwoju antropologii społecznej bazującej na intensywnych badaniach terenowych małych społeczności, które uwzględniały

lokalną historię i próbowały zrekonstruować ich zapomnianą przeszłość. Badacze społeczni zrozumieli, że metody tych dwóch dotąd nieprzychylnych sobie dyscyplin doskonale się uzupełniają, a nie wykluczają. Jak pisze James Axtell (1981: 5), nieważne czy będziemy uważać etnohistorię za subdyscyplinę historii czy antropologii, gdyż musimy się zgodzić, że poprzez wykorzystanie diachronicznego wymiaru historii i synchronicznie uwrażliwionej etnologii, reprezentuje ona połączenie obu tych dyscyplin. Dzięki temu zespoleniu historia przestała być krótką, smutną i patetyczną historią o nieuniknionym, najczęściej krwawym, triumfie białej cywilizacji nad „kruchą kulturą prymitywną” (Axtell 1981: 7). Ponadto, co dla antropologów bardzo ważne, etnohistoria oferuje badaczom możliwość redefinicji modeli kulturowej zmiany i ciągłości oraz takich pojęć, jak np.: akulturacja, dyfuzja, rewitalizacja, pamięć czy tożsamość.

Jednym z najważniejszych przedstawicieli antropologii historycznej² Nowego Świata jest Nathan Wachtel (ur. 1935 r. w Metz) – francuski historyk i antropolog kulturowy, specjalizujący się w etnohistorii społeczności indiańskich obszaru andyjskiego³. Jedną z głównych dziedzin jego zainteresowań jest historia oddolna (także: historia mówiona lub historia ludowa) – historia opowiadana przez grupy podporządkowane, zwyciężone, wykluczone czy zmarginalizowane. Treści te autor analizuje przy jednoczesnym wykorzystaniu metody strukturalnej Claude’a Lévi-Straussa, którą stosuje do interpretacji mitów i treści świąt indiańskich oraz wspomnianej już metody regresywnej, którą zaczerpnął od Marca Blocha, i którą rozumie w następujący sposób (Wachtel 2001: 21):

Z tego co przeszłe, lecz wciąż żywe w teraźniejszości, próbujemy zrekonstruować proces powstawania filmu z jego powtórzeniami, tajemnicami, lukami i innowacjami. Nie oznacza to, że chcemy pokazać film od tyłu, jak gdybyśmy mieli osiągnąć poznanie poprzez zbliżenie

się do początków (próżna „obsesja” historyków): lecz kolejnymi etapami, poprzez odejścia i powroty, jak gdybyśmy chcieli zanalizować przeplatające się gry historycznych koniunktur i społecznych restrukturyzacji.

Prace Nathana Wachtela są polskim czytelnikom praktycznie nieznanymi, a opublikowany w tym numerze artykuł *Note sur le problème des identités collectives dans les Andes méridionales (O problemie tożsamości kolektywnych w Andach Południowych)* z 1992 r. jest pierwszym przekładem jego tekstu na język polski. Zanim jednak oddamy w Państwa ręce ten fascynujący, aczkolwiek trudny, tekst traktujący o mechanizmach wyłaniania się i funkcjonowania tożsamości kolektywnej oraz problemie etnogenezy grup andyjskich (tutaj Chipaya, K’ulta i Yura), pozwolę sobie na krótkie przedstawienie najważniejszych założeń teoretycznych i metodologicznych Wachtela, prezentowanych w dwóch najważniejszych jego pracach, które wzbogaciły naszą wiedzę nie tylko o historii, ale także, dzięki jego długotrwałym badaniom etnograficznym, o kulturze indiańskich społeczności andyjskich.

KONKWISTA I AKULTURACJA WEDŁUG NATHANA WACHTELA

Wydana w 1971 roku książka *La Vision des Vaincus – Les Indiens du Pérou devant la Conquête Espagnole (1530-1570)* została uznana za pracę przełomową na gruncie etnohistorii latynoamerykańskiej (Le Goff 1992: 146). Zmieniła ona bowiem spojrzenie badaczy na wizję konkwisty – jej przebieg i konsekwencje oraz reakcje społeczności tubylczych na nią. Wachtel odsuwa nieco na bok opasłe tomy kronik oraz relacji historycznych Europejczyków i z perspektywy zwyciężonych pokazuje nam historię zderzenia dwóch tak ekstremalnie różnych światów. Uważa, że proces akulturacji (w tym chrystianizacji) był dla Indian szokiem – „kolektywną

traumą”, a podbój Nowego Świata interpretuje jako gwałtowny proces „dekonstrukcji” mentalnego i społeczno-ekonomicznego uniwersum ludności tubylczej. W konsekwencji tych wydarzeń Indianie zostali zmuszeni do ponownego uporządkowania – procesu wyobrażeniowej „restrukturacji” zburzonego porządku (Falkowski 2010: 5). Należy pamiętać, że wśród społeczności tubylczych Ameryki Łacińskiej przed konkwistą rozpowszechniony był mit o powrocie boga-stwórcy, który w tajemniczych okolicznościach zniknął, lecz nakazał oczekiwać na swój powrót. Część z Indian uznała początkowo, iż Hiszpanie są właśnie boskimi wysłannikami i zwiastują powrót stwórcy. Jednakże tubylcy bardzo szybko zdali sobie sprawę, że Francisco Pizarro czy Hernán Cortés nie mieli boskiego usposobienia.

Upadek prekolumbijskich cywilizacji andyjskich na skutek konkwisty europejskiej był jednoznaczny ze śmiercią Inki i tubylczych bogów oraz z fragmentacją relacji ekonomicznych, politycznych, społecznych i rytualnych, które były od siebie wzajemnie zależne. Proces integracji wydarzeń, które przyniosła konkwista z indiańską wizją świata był procesem długim oraz bolesnym, zarówno w wymiarze fizycznym jak i symbolicznym. Rekonstrukcja mentalnego uniwersum Indian oparła się zdaniem Wachtela głównie na procesie przetwarzania pamięci zbiorowej o przeszłości. W swej pracy francuski badacz dokonał analizy treści indiańskiego folkloru, tj. przedstawień takich jak: *Tragedia śmierci Atahualpy* (*Tragedia de la muerte de Atahualpa*) z Peru i Boliwii, *Taniec Podboju* (*Danza de la Conquista*) z Gwatemali, *Taniec Wielkiego Podboju* lub *Taniec Piór* (*Danza de las plumas, Gran Conquista*) z Meksyku. Każde z tych przedstawień zawiera w sobie podobne motywy bazujące na odwróceniu wydarzeń historycznych: na przykład powrót Atahualpy, przegrana Hiszpanów i wygrana Indian czy zabójstwo Corteza przez Montezumę. Dzięki analizie strukturalnej Wachtelowi (1971: 64-90) udaje się wyodrębnić wewnętrzną spójność tematyczną. Badacz dochodzi do wniosku,

iż folklor (święta indiańskie) konserwują skutecznie pamięć o reakcjach Indian na konkwistę. Modyfikacja wydarzeń historycznych zawarta w świętach indiańskich ujawnia jednakże wewnętrzną logikę. Wachtel dochodzi do wniosku, iż struktury mentalne tubylców zostały poddane długotrwałym transformacjom. Badacz akcentuje, że przekształcenia te stanowią wynik pracowania wspomnień o przeszłości. Indianie transformują diametralnie swoją historię w celu zrekonstruowania swojego „kolektywnego Ja”. Świadomość bycia przegranym i zmuszonym do nieoczekiwanych zmian wydają się możliwe do zniesienia jedynie poprzez zaprzeczenie i odwrócenie. Dzięki mitom zawierającym alternatywne treści (np. powrót Inki czy zwycięstwo Indian nad Hiszpanami) Indianie rekompensują sobie trudną przeszłość.

Praca ta czyni tym samym ważny zwrot epistemologiczny i metodologiczny w antropologii i historii. Poprzez zmianę perspektywy i metody Wachtel pokazuje, że nie można rozumieć akulturacji jako procesu niszczenia kultury tubylczej. Na kartach historii francuski etnohistoryk próbuje odzyskać stłumioną podmiotowość społeczności tubylczych, pokazując, że wydarzeń tych nie można czytać w jednoznaczny sposób – obraz konkwisty nie jest złożony jedynie z przegranej Indian oraz z ucisku i dominacji hiszpańskiej. Poprzez takie działania, jak powstania, wojny, ruchy millenarystyczne Indianie próbowali kierować swoim losem. Zdaniem Wachtela nie chodziło jednak o prostą chęć powrotu do przeszłości oraz własnego porządku kulturowego. To właśnie przyjęcie elementów kultury dominującej, tj. integracja (czy akulturacja), której poddali się Indianie, w wielu przypadkach okazywała się bowiem odwróceniem i zaprzeczeniem dominacji hiszpańskiej. Poprzez te zapożyczenia Indianie mogli w ukryciu lub niezauważenie kultywować swoje zwyczaje, choć przy jednoczesnej ich transformacji. Elementy te, aby mogły przetrwać, musiały się zmienić.

Prace Nathana Wachtela wpisują się w szeroki nurt badawczy, który zrywa z tradycją esencjalistyczną i ahistoryczną. Zapożyczenia i nowe kreacje, reinterpretacje tradycji i tożsamości nie powinny być rozumiane jako utrata, lecz jako zmiana kulturowa (choć wymuszona przez czynnik zewnętrzny). Te nowe elementy powstałe w wyniku połączenia w określonych okolicznościach często przyjmowały tubylcze formy. Wachtel przyczynił się tym samym do studiów nad współczesnymi wierzeniami indiańskimi i procesem ewangelizacji i akulturacji. Jego zdaniem spotkanie tych dwóch systemów religijnych polegało na paralelnej współegzystencji (*juxtaposition*), która maskowała proces akulturacji. Wynikało to najczęściej z nieumiejętnie prowadzonej ewangelizacji. Przykładem tego może być budowa krzyża lub kapliczek w miejscach *huacas* (tj. indiańskich miejsc rytualnych). Ponadto misjonarze wykorzystywali podobieństwo pomiędzy wierzeniami tubylczymi a doktryną katolicką (święci zamiast duchów opiekuńczych) i wykorzystywali te analogie w procesie katechizacji. Jednakże zastąpienie treści tubylczych w wymiarze fizycznym i symbolicznym treściami katolickimi nie było przez długi czas sprzężone z nakładaniem się głębokich struktur organizujących, tj. nie dotyczyło zmian w zakresie porządku ontologicznego tubylców. Wachtel poprzez swoje badania krytyczne wyznacza podstawy do redefinicji, oprócz wspomnianego na początku podziału na ludy „zimne” – „gorące” także inne zachodnie schematy: czystość-metysaż, struktura-wydarzenie czy zmiana-ciągłość.

ETNOHISTORYCZNE BADANIA NAD TOŻSAMOŚCIĄ ANDYJSKICH GRUP TUBYLCZYCH

Nathan Wachtel w swej książce z 1990 roku (*Le Retour des Ancêtres – Les Indiens Urus de Bolivie, XXè-XVIè Siècle – Essai de Histoire*

Régressive) czyni rzecz niezwykłą. Zabiera nas bowiem w historyczną podróż biegnącą od rzeczywistości etnograficznej boliwijskich Chipaya z lat 70. XX wieku do czasów XVI-wiecznych Uru, przodków Chipaya. Wachtel pisze historię wstak. Odwraca bieg czasu, przeskakuje z jednego okresu do drugiego, omijając czasami pewne fragmenty przeszłości, by zrozumieć proces transformacji Uru w Chipaya. Enigmatyczni Uru, zamieszkujący boliwijski Altiplano (Carangas, region pomiędzy jeziorem Titicaca, rzeką Desaguadero i jeziorem Coipasa aż po jezioro Poopó), byli rybakami, łowcami i zbieraczami, prowadzącymi nomadyczny tryb życia⁴. Dlatego też w okresie kolonialnym sąsiednie, rolnicze i osiadłe grupy, postrzegały ich jako lud barbarzyński (prymitywny). W XVI wieku poddani byli wpływowi Pukina, Ajmara, potem Keczua, a następnie zostali zwyciężeni przez hiszpańskich konkwistadorów i włączeni do systemu *encomiendas*. Zgrupowano ich pod wpływem tolekańskich redukcji i w roku 1570 utworzyli osiadłe wioski (Wachtel 2001: 583). Wachtel w czasie swych studiów historycznych i etnograficznych odkrył, że Chipaya to grupa będąca „relikwią jednej z dawnych społeczności, żyjących na tych terenach przed Ajmara” – Uru. Dokumenty historyczne, w tym kroniki, pozwoliły mu na zrekonstruowanie przeszłości tej grupy aż do połowy XVI wieku. Na rok 1556 datowany jest bowiem dokument znaleziony przez Wachtela w archiwach Cochabamby, wskazujący na przybycie przedostatniego Inki Wayny Qhapaqa, który włączył Uru do swej polityki osadniczej i zreformował ich strukturę społeczną oraz polityczną (Wachtel 2001: 348).

Indianie Uru od początku byli dla historyków grupą zagadkową. Podróżnicy i pierwsi badacze Uru uznali ich za część Pukina (Uru podbici przez Pukina porzucili swój rodzimy język), którym z kolei przypisali pochodzenie od arawackiej rodziny językowej. Zwyczajnie Uru uznali za nie-andyjskie (nomadyzm, zbieractwo-łowactwo), co utrwaliło ich przekonanie o amazońskim pochodzeniu. Jednakże Wachtel wyszedł

ze słusznego, jak się okazało, założenia, że język nie jest wystarczającym czynnikiem wyznaczającym tożsamość (Sáenz 2008: 294-295). Poświęcił on prawie dwadzieścia lat swego życia studiom nad historią i kulturą Uru/Chipaya – „spadkobierców zawilej historii”. Lud ten już w XVI wieku charakteryzował się dużą heterogenicznością pod względem językowym, ekonomicznym i społecznym. Dlatego też wyodrębnienie przez wcześniejszych badaczy i kronikarzy grupy Uru spośród licznych wówczas „ludów wody” było mitem etnograficznym (Wachtel 1978: 1144).

We współczesnych wspólnotach indiańskich głośnym echem odbijają się dawne dzieje. Głównym tematem, który autor porusza w tej pracy jest kwestia tożsamości. Po pierwsze, Wachtel uważa, że wszystkie współczesne społeczności indiańskie Andów są tworam kolonialnymi skonstruowanymi na podstawie andyjskich wzorców i dawnych sieci zależności, które wyznaczały organizację społeczną i przynależność jednostki do danej grupy. Autor pokazuje czynniki i wydarzenia, które sprawiły, że spośród licznej konfederacji grup Uru, to akurat Chipaya zachowali swoją odrębną tożsamość, a inne uległy całkowitej ajmaryzacji. Po drugie, tożsamość ta nie bazuje jedynie na takich elementach, jak np. język, wierzenia czy struktura społeczna. Współczesna organizacja społeczna i zwyczaje są bowiem elementami zapożyczonymi od ludu Ajmara. Zdaniem Wachtela rzecz tkwi w pamięci kolektywnej o micie pierwszych ludzi – *chullpas* (niewolników Ajmara), która wspierana była wypadkową konkretnych wydarzeń z przeszłości związanych z oporem i walką przeciwko dominacji, procesem przejścia z nomadycznego na osiadły tryb życia, walką o terytorium, ewangelizacją czy wpływem protestantyzmu. Mimo że Chipaya nazywani byli „najbardziej zdominowanymi ze zdominowanych”, w zaskakujący sposób zdołali zachować swą dawną tożsamość.

W prezentowanym artykule pt. *O problemie tożsamości kolektywnych w Andach Południowych*

Wachtel dowodzi, iż tożsamości kolektywne obserwowane współcześnie są tworam kolonialnymi. Powyższą tezę potwierdza wykorzystując badania porównawcze trzech różnych lokalnych grup obszaru Andów Południowych – Indian Yura (z rodziny językowej keczua, z dawnego obszaru Ajmara), K’ulta (z grupy językowej ajmara) i Chipaya (z grupy językowej pukina, enklawa Uru w środku obszaru Indian Ajmara). Wachtel, oprócz prezentacji własnych materiałów badawczych, wspomaga się materiałami innych badaczy. Analizuje prace Rogera Rasnake’a dotyczące grupy Yura oraz prace Thomasa Alana Abercrombiego dotyczące grupy K’ulta. Istotne jest to, iż wszyscy trzej badacze korzystali z analogicznego podejścia badawczego – metody regresywnej. Przechodzili „od teraźniejszości do przeszłości”, „z archiwum w teren” i „od etnografii do historii” (Wachtel 1992: 42). Chipaya, K’ulta oraz Yura dzielą tę samą strukturę społeczną (dualną organizację, terytorium, system prawno-religijny) oraz system synkretycznych zwyczajów, mających znamiona tubylczych i chrześcijańskich treści. Wachtel uważa, że tak skomplikowana struktura społeczna ukształtowała się w XVIII wieku w wyniku tego samego procesu kolonizacji i akulturacji wszystkich trzech grup. Analizuje mity i rytuały wskazujące na kolektywną tożsamość, która zdradza ślady dominacji Ajmara nad Chipaya oraz dominacji hiszpańskiej nad grupami Yura i K’ulta. Na podstawie analizy mitów dowodzi w swym tekście, że tylko w przypadku grupy Chipaya można mówić o tożsamości etnicznej. Odkrywa decydujący o tym element, obecny u Chipaya i niewystępujący u pozostałych grup. Ten tajemniczy element wskazuje nam na to, jak Nathan Wachtel rozumie tożsamość oraz etniczność.

ANNA PRZYTOMSKA – autorka tłumaczenia i wprowadzenia jest antropolożką kultury, doktorantką w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jej zainteresowania badawcze dotyczą: antropologii historycznej, etnomedycy, szamanizmu, antropologii natury i krajobrazu.

Prowadzi badania terenowe u Indian Keczua w Andach Ekwadorskich i Peruwiańskich na temat praktyk szamanistycznych oraz ontologii andyjskiej. Przygotowuje pracę doktorską pod roboczym tytułem: *Ludzie i nie-ludzie. Studium antropologiczne z zakresu ontologii andyjskiej na przykładzie keczuańskiej społeczności Q'ero, Peru.*

PRZYPISY

1. Pojęcie „długiego trwania” wyjaśnia w swym artykule Fernand Braudel (1958). Długie trwanie nie musi być koniecznie długim odcinkiem w czasie, lecz z pewnością jest odcinkiem w czasie i strukturze, który podlega wolnemu rytmowi zmian.
2. Innym ważnym badaczem obszaru Nowego Świata jest etnohistoryk i antropolog Miguel León-Portilla, autor książki *La visión de los vencidos* z 1959 roku, opisującej wizję konkwisty przez Indian Nahua. Wydanie polskie zostało opublikowane w 1967 r. pod tytułem *Zmierzch Azteków. Kronika zwyciężonych – indiańskie relacje o podboju.*
3. Profesor emerytowany w Collège de France. Wśród jego najważniejszych publikacji znajdują się: *La Vision des Vaincus – Les Indiens du Pérou devant la Conquête Espagnole, 1530-1570* (1971); *Le Retour des Ancêtres – Les Indiens Urus de Bolivie, XXè-XVIè Siècle – Essai de Histoire Régressive* (1990); *Dieux et Vampires – Retour à Chipaya* (1992), *La Foi du Souvenir – Labyrinthes Marranes* (2001) i *Mémoires Marranes* (2011).
4. Uru przed konkwistą tworzyli ¼ społeczności tubylczych płaskowyżu boliwijskiego nad rzeką Azangaro, lecz współcześnie pozostało ich ok. 2000 osób zgromupowanych w pięciu odizolowanych grupach (Wachtel 1978: 1127, 1145).

BIBLIOGRAFIA

- AIXEL JAMES, 1981: *The European and the Indian. Essays in the Ethnohistory of Colonial North America*, Oxford University Press, Nowy Jork.
- BRAUDEL FERNANDO, 1958: *Historie et sciences sociales. La longue durée*, Annales, Paryż.
- EVANS-PRICHARD EDWARD, 1962: *Social Anthropology and Other Essays*, The Free Press, Nowy Jork.
- FALKOWSKI TOMASZ, 2010: *Wydarzenie historyczne jako czynnik strukturalny. Podbój Ameryki Południowej przez Hiszpanów w ujęciu Nathana Wachtela*, „Sensus Historiae”, t. 1, s. 119-131.
- FENTON WILLIAM N., 1991: *The Iroquois Eagle Dance: An Offshoot of the Calumet Dance*, Syracuse University Press, Syracuse.
- FILIP MARIUSZ, 2012: *Od Kaszubów do Niemców. Tożsamość Słowian z perspektywy antropologii historii*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań.
- GANDHI LEELA, 2008: *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- HARDTWIG WOLFGANG, 1996: *Historia codzienności dzisiaj. Bilans krytyczny*, w: Schulze Winfried, *Historia społeczna. Historia codzienności. Mikrohistoria*, Volumen – Niemiecki Instytut Historyczny, Warszawa.
- LE GOFF JACQUES, 1992: *History and Memory*, Colombia University Press, Nowy Jork.
- LÉVI-STRAUSS CLAUDE, 1966: *Mysł nieoswojona*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- SÁENZ VIRGINIA, 2008: *Visiones sobre gente Uru de Bolivia*, w: Fisher John, Cahill David Patrick, *De la etnohistoria a la historia en los Andes*, Abya-Yala, Quito, s. 269-307.
- WACHTEL NATHAN, 1976: *Los vencidos. Los indios del Perú frente a la conquista española (1530-1570)*, Alianza Editorial, Madryt.
- WACHTEL NATHAN, 1978: *Hommes d'eau: le problème Uru*, „Annales: Economies, Sociétés et Civilisation”, nr 33 (5-6), s. 1126-1159.
- WACHTEL NATHAN, 1992: *Note sur le problème des identités collectives dans les Andes méridionales*, „L'Homme”, nr 32, s. 39-52.
- WACHTEL NATHAN, 2001: *El regreso de los antepasados. Los indios Urus de Bolivia, del siglo XX al XVI. Ensayo de historia regresiva*, Fondo de Cultura Económica, Meksyk.

Resumen

Antropología histórica de Nathan Wachtel. Introducción a la traducción polaca del texto “Nota sobre el problema de las identidades colectivas en los Andes meridionales”

El artículo es una introducción al texto del antropólogo e historiador francés Nathan Wachtel titulado “Nota sobre el problema de las identidades colectivas en los Andes meridionales”. Las obras de Wachtel son prácticamente desconocidas en Polonia. Por lo tanto el objetivo de este artículo es examinar sus conceptos de la conquista, la aculturación y etnicidad y presentar sus supuestos teóricos y metodológicos más importantes (como el método regresivo). Además, la autora describe el origen y desarrollo de la etnohistoria y cambios teóricos y metodológicos que resultó. En realidad la historia es una estructura culturalmente formada. La visión de la temporalidad (incluyendo el pasado y el presente) varía con el espíritu intelectual de la época en la que vivimos.

Palabras clave:

Wachtel, Andes, etnohistoria, aculturación, etnicidad

